Glimtar från det svenska postkontoret i Hamburg

Av Erik Lindgren

Inledning

Vid tre tidigare tillfällen har *Postryttaren* låtit olika författare berätta om postkontoret i Hamburg, Curt Haij i 1963 års utgåva, Paul Gerhard Heurgren i 1966 års och Carl-Gustaf Klein i 1994 års utgåva. Vid utrensning på hösten 2001 av rester ur det arkiv som jag hade byggt upp vid arbetet med minnesskriften till Postens 350-årsjubileum, kom en bunt kopior i dagen av postdirektör Johan Carl Hellbergs brev till poststyrelsen. Det var en mycket liten del av hans långa, utförliga och tidvis välformulerade brev, vars original tillsammans kräver några hylldecimeters utrymme i Riksarkivet. Innehållet i de få kopior som fanns i min bunt ansåg jag värt att behandla för ett manus till *Postryttaren*. Det kompletteras med faktauppgifter ur de ovannämnda arbetena samt ur vissa publikationer enligt källförteckningen sist i uppsatsen.

På grund av det huvudsakliga arbetsmaterialets utformning, de hellbergska breven och i någon mån Teodor Holms excerpter, har jag ansett mig böra använda citat i tämligen stor utsträckning. Jag har försökt underlätta läsningen av dem genom att modernisera stavningen och i enstaka fall byta ut föråldrade ord.

ERIK LINDGREN är född 1925. Han har varit anställd inom Posten åren 1944–1990 och är författare till minnesboken "Posten i samhället", som gavs ut vid Postens 350-årsjubileum. Dessutom har han publicerat ett stort antal artiklar i posthistoriska ämnen, bl.a. i *Postryttaren* 1978, 1980, 1985, 1987, 1989 och 1990.

"Postkontor" under äldre tid

Den svenska postservicen i Hamburg hade funnits i olika former, handhavd av olika uppdragstagare, när ett postkontor öppnades, troligen 1674. Bland tidigare "postmästare" fanns från år 1620 Hans Jacob Klainhaus vid Thurn & Taxis, ersatt 1625 av den svenske residenten Anders Svensson. Denne följdes 1630 av det svenska sändebudet Johan Adler Salvius, som i sin tur anställde hamburgbon Andreas Wechel. Efter en tid som fältpostmästare i den svenska armén och tjänstgöring som svensk postmästare i Leipzig blev det Wechel som fick organisera det svenska postverket med formell födelsedag den 20 februari 1636.

Postkontoret i Hamburg skulle enligt Kanslikollegiets protokoll den 6 oktober 1692 flyttas till den svenske residentens hus. En skrivelse till svenske ministern i Hamburg beordrade denne att förvalta posten.

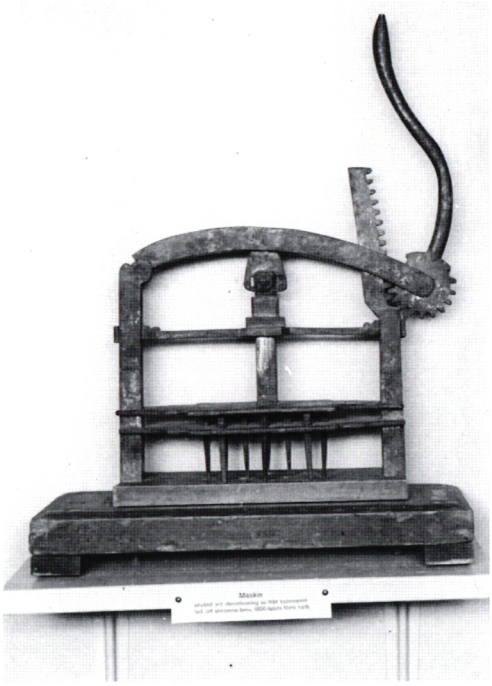

Denna apparat för desinficering av brev användes vid det svenska postkontoret i Hamburg från slutet av 1700-talet. Den finns nu i Postmuseum.

Han blev ansvarig för verksamheten, men denna förefaller i praktiken ha bedrivits av en postmästare av tysk börd. Den siste tysken i denna ställning var Bartholdus Huswedel. som 1720 ersattes av svensken Johan Friedrich König.

Omkring mitten av 1700-talet torde Kungl. Maj:t ha beslutat att köpa ett särskilt posthus i Hamburg. I de till synes alltför litet utnyttjade Holms excerpter finner man en handling daterad den 7 juni 1799, underskriven av postdirektören Gustaf Starck. Denne begärde reparation av posthuset och skrev bl. a. följande:

"Det hus, K.M:t låtit i Hamburg inköpa till svenskt posthus, synes vara emellan 40 och 50 år gammalt, och har blivit på samma gång och av en ägare hopbyggt med grannhuset, varav det utgör den högra tredjedelen, samt är ifrån detsamma skilt endast genom en låg uthusbyggnad på gården. Förhuset åt gatan är massiv stenhusbyggnad, fastare än här nu vanligen bygges, med tre fönster i varje våning, och efter härvarande byggningsart på nyaste sättet. De andra båda delarna inåt gården äro korsverksbyggda och alla tre husen täckta med tegeltak, vilka, såväl som väggar och murar äro i fullkomligt tillstånd, jämte alla trappor, som äro av trä, emedan stentrappor knappt här kännas. Husets höjd är av 3 våningar, utom källarevåningen, som även till en del kan bebos, och ett par vindskamrar".

En fullständig redovisning av huset och dess användning samt framför allt av brister som erfordrade reparation följde i brevet, jämte förslag om sådana reparationer samt kostnader härför. Vid föredragning inför Kungl. Maj:t den 4 juli 1799 medgavs betalning av kostnaden för reparation, något som meddelades i ett brev till Kanslikollegium, där postärenden blev handlagda. Som en liten detalj i det större ärendet kan nämnas att man ägnade uppmärksamhet åt en sådan fråga som placering av postskylten. Föredraganden i överintendentskontoret, Carl Fredenheim anförde:

"Emot det ena och andra i reparationsförslaget har jag således ingenting i underdånighet att erinra: men stället för det åt fasaden utmärkta vapnet torde rätteligen vara över ingången, varest det kunde sättas i fältet av det ornament som tjänar till Postens överprydnad, om annars detta ej gör någon betydlig kostnad".

Formerna för den postservice, som kunde ges i Hamburg, hade åtminstone i inledningsskedet varierat i sin utformning. Servicen hade i verkligheten funnits mer än 20 år innan det svenska postverket "föddes" genom förordningen om "Postbådhen" 1636. Den äldre postlinjen mellan Hamburg och Stockholm, ursprungligen svenska statens kurirlinje, uppläts efter en tid för privatpost. Med tolkning av detta har Teodor Holm påtalat att det fanns fungerande offentlig postgång redan 1620, alltså före svenska postverkets formella födelse, vidare utvecklat bl.a. av Nils Forssell i band 1 av Svenska postverkets historia (1936).

Posten på linjen mellan Hamburg och Stockholm fördes genom Danmark av personer som hade åtagit sig denna uppgift efter avtal med svenska postverket. Detta änd-

rades genom en överenskommelse i maj 1814 mellan Sverige och Danmark, enligt vilken det danska postverket skulle ansvara för befordran genom Danmark. Denna förändring redovisade postledningen för postförvaltarna i ett cirkulär daterat den 6 maj 1814. I samband därmed drogs det svenska postkontoret i Helsingör in. En svensk handelsagent fick rätt att vara med vid vägning av de poster som kom från Sverige, karterad i Helsingborgs postkontor och inlagd i paket av lämplig storlek för att kunna rymmas i danska brevpostsäckar. Transiteringen genom Danmark under 1813 och 1814 stördes ibland av danska ingripanden på olika sätt. Karl XIV Johan anslöt sig till Frankrikes fiender 1813. Efter freden i Kiel, då Norge och Sverige förenades i union, fungerade verksamheten normalt vid postkontoret, som nu började kallas "Königliches Schwedisches und Norwegisches Post Comptoire".

Postkontoret hade under några år från 1799 funnits i ett eget hus vid Speersort nära domkyrkan. Napoleonkrigen medförde problem men även under den franska ockupationen av Tyskland kunde verksamheten fortsätta tills Sverige gick med i kriget mot fransmännen. Först då stängdes postkontoret men öppnades efter fransmännens återtåg. I cirkulär till samtliga postförvaltare den 25 januari 1815 konstaterade Wilhelm Carpelan, att ett svenskt postkontor numera blivit inrättat i Hamburg och att karteringen av post till utrikes orter skulle ske "alldeles på lika sätt som brukeligt var före år 1807".

Stockholmsköpmän vill dra in postkontoret

Ombyggnaden av det svenska posthuset i Hamburg vid utgången av 1700-talet följdes efter ungefär ett halvt sekel av en ansökan från Stockholms Handels-Förening om indragning av det svenska postkontoret i Hamburg. Denna ansökan kunde inte bifallas ens efter en långt utdragen undersökning. I denna ingick den dåvarande postchefens, greve A. R. Wrangels svar på vissa frågor, som poststyrelsen ställde i ett brev till honom den 20 januari 1854.

Brevbärare vid det svenska postkontoret i Hamburg omkring 1840 (t.v.) i sällskap med kollega vid Hamburgs stadspost (t.h.).

I sitt svarsbrev den 7 februari 1854 redovisade han sålunda på poststyrelsens begäran bland annat arbetsgången vid postkontoret och hur posterna expedierades i olika riktningar. Härav kan man bland annat utläsa viss statistik, som t.ex. att "antalet av de från Sverige ankomna brev senaste veckan var 2.044 samt från Norge 1.722. Antalet under samma tid avgående brev var till Norge 546 och till Sverige 2.412".

Rapporten redovisar också de aktuella personal- och lokalförhållandena. Om dessa anger Wrangel följande:

"2 sekreterare och 2 brevdragare är vid Postkontoret anställda. Den äldste sekreteraren H. Dornbusch, har i lön av mig årlige 1.200 mark Hamb.Courant samt av inflytande brevbeställningspengar 200 mark d:o årligen. Den yngre sekreteraren Brochmer har 768 mark courant årligen av inflytande brevbeställningspengar, och de tvenne brevdragarna 300 mark vardera årligen, varjämte dessa åtnjuta en sportel kallad Jul-

pengar av sina kunder, vilket på varje brevdragare kan belöpa sig till 120 mark courant.

Hyran för postlokalen, ett rum i det av mig bebodda hus, antager jag till 300 mark årligen och kostnaden för eldning och ljus årligen 214 mark, för papper, postkartor, lack, skrivmaterial 295 mark enligt räkningar, eller således tillsammans 809 mark courant årligen.

Jag bilägger ett nummer av Liste der Börsenhalle, varav upplyses att även vintertiden brevutdelningen på det svenska och det danska postkontoret är tämligen liktidig. Så var den i går kl 3/4 på 1 hos oss med 1.903 brev och kl 1/2 till 1 på det danska postkontoret".

Föredragningen av Wrangels ovan delvis citerade svar gjordes i poststyrelsen den 19 februari 1854 i samband med föredragningen av ett tidigare brev från Wrangel till "Kungl. Norska Regeringens Departement for det Indre". I detta hade han efterhört möjligheten att få gratifikation för bestyret i Hamburg med den norska posten. Hans önskemål hängde samman med att han hade "kommit i erfarenhet av att postkommissarierna i Helsingborg och Haparanda erhålla av Kungl. Norska Regeringen en årlig gratifikation för deras besvär med den över dessa orter gående norrska korrespondensen".

Det berörda norska departementet var medvetet om önskemålen från Stockholms Handels-Förening att dra in postkontoret i Hamburg och antydde att "et Bidrag fra Norsk Side, sat i Forbindelse med nogen Forandring i Organisationen, kunne komme i Betragtning til att gjöre Bibeholdelse af Indretningen Hensigtsmessig".

Det var dock inte möjligheten av sådant bidrag till postkommissarien som påverkade den svenska postledningens beslut i frågan. Postkontoret i Hamburg fick vara kvar och den svenske ministern i Hamburg, dvs. greve A. R. Wrangel, blev avlastad från sina bestyr som postkommissarie. I stället tillsattes en postmästare som inte skulle ha andra göromål än de postala att ägna sig åt. Därmed är vi inne på epoken Hellberg, den man som blev den sista chefen för det svenska postkontoret i Hamburg.

Tidningsmannen tar över

Johan Carl Hellberg var sedan 1847 ansvarig för *Post- och Inrikes Tidningar*. Han hade tidigare varit redaktionsmedlem i den politiska nyhetstidningen *Svenska Biet*.

Hellberg hade gjort sig känd i åtskilliga sammanhang och bland annat grundat den föga kungavänliga tidningen *Morgonen*. Ändå skulle det vara just kungen, i detta fall Oscar I, som hjälpte honom till ett annat arbete, när han började tröttna på att vara redaktör. Den tröttheten innebar dock inte att han var emot att skriva.

På den tiden var det Kungl. Maj:t som utnämnde postmästarna. Hellberg vände sig redan 1854 till Oscar I med anhållan om en lämplig statstjänst "av gunst och nåd" som avslutning på tidningsmannabanan. Han föreslogs vid detta tillfälle till postmästarbefattningen i Helsingborg. Det var då vanligt att postmästare utsågs bland personer som inte hade haft någon som helst postal bakgrund, ofta militärer. Hellberg var visserligen känd som en skicklig skribent men hade inga meriter som militär.

Poststyrelsen gillade inte principen att till postmästare utnämna militärer eller personer utan någon kännedom om Postens verksamhet. Historien kan visa några exempel på hur poststyrelsen både försökte och ibland lyckades förmå regeringen att frångå den. Vid detta tillfälle gick regeringen emellertid poststyrelsen till mötes. Hellberg fick uppleva besvikelsen att inte bli postchef i Helsingborg. I stället antogs till postmästare i Helsingborg den där tjänstgörande kontrollören Nicklas Abraham Conrad von Björnmarck.

Kungen hade dock inte glömt Hellbergs önskan utan gav honom 1856 fullmakt att ansvara för den svenska postservicen i Hamburg. Kombinationen tidningsman-postchef som kan sägas ha gällt i Hamburg efter Hellbergs tillträde, är inte uppseendeväckande, sett i historiskt perspektiv. Redan vid postverkets tillkomst ålåg det dess högste chef att ha hand om underrättelseväsendet och ge ut "korta extracter på vårt svenska tungomål". Johan Beijer, som år 1642 efter-

Ett porträtt av Johan Carl Hellberg som var chef för det svenska postkontoret från 1856 fram till nedläggningen 1869.

trädde änkan efter postverkets förste chef, får anses ha varit den förste redaktören för *Ordinarie Post-Tidender*.

I ett brev till den svenska poststyrelsen, daterat den 23 april 1856, anmälde Johan Carl Hellberg att han hade ankommit till Hamburg. Han hemställde "att, efter det fullmakt hunnit bliva för mig i laga ordning utfärdad och mig tillhandakommit, det må varda mig tillåtet att föreskriven tjänsteed härstädes avlägga inför kungl. svenska och norska Chargé d'Affaire uti fria staden Hamburg".

Brevet antecknades som inkommet till poststyrelsen i Stockholm den 5 maj 1856 och föredrogs samma dag med bifall. Hellberg svor tjänsteeden den 14 maj och det handskrivna formuläret inkom underskrivet till poststyrelsen den 19 maj (diarienummer 971).

Arbetsmyran Johan Carl Hellberg var van vid träget arbete. Kanske kunde man tro att förutsättningarna var goda för att han skulle få en behaglig tid som administratör och arbetsledare för brevbärare och andra posttjänstemän. Men det låg inte för honom att ha det behagligt. Utan ersättning åtog han sig en mängd extra uppdrag i hjälpsamhetens tecken för svenskar i Hamburg. Följdriktigt drevs i hans hem i Hamburg en form av öppen verksamhet inte minst för inflyttade svenskar eller sådana blott på genomresa.

Det var många som han kunde hjälpa på olika sätt trots att han redan på ett tidigt stadium fick kämpa för sitt eget revir gentemot såväl Hamburgs lokale postchef som den danske postmästaren i Hamburg. Båda ville de bli av med det svenska postkontoret för att därigenom höja sina egna inkomster. Det svenska postkontoret i Hamburg lämnade ett årligt överskott på ca 4.000 riksdaler vid mitten av 1800-talet. Av olika skäl beskars postchefens befogenheter så att kontorets enda uppgift till sist var att behandla sådan post, som utväxlades mellan själva staden Hamburg och Sverige. Detta kan sägas ha varit en av följderna av den förändring som uppstod i takt med det dansk-tyska kriget 1864.

Reformator utan gehör i hemlandet

Om Hellberg länge än var framgångsrik i att hålla ställningarna vad gäller att motverka de danska och tyska kollegerna i Hamburg, när de försökte minska hans trafikunderlag, fick han mothugg i annat, t.ex. i sina förslag om reformering av den svenska postorganisationen efter mönster från andra europeiska stater. Han hade också den egna poststyrelsen emot sig i sin önskan om bidrag till utgivning i Hamburg av tidskriften *Arkiv i Postväsendet*, som kom att bli den första svenska postala tidskriften. Denna blev verklig genom att han trots poststyrelsens motvilja fick gehör från regeringen.

Regeringen gick sålunda emot poststyrelsen, när det gällde bidrag för tidskriftens kostnader. Detta bidrag fick Hellberg bara under 1859, men med egna medel utgav han en andra årgång, utdelad till postkontoren i Sverige på hans egen bekostnad. Han kunde

Första Bandet. *Hamburg* 1859. Första Häftet.

Arkiv i Postväsendet.

Januari (sidd. 1 — 16).

Första häftets innehåll.

Anmälan. — Postväsendets inflytande på kulturen. — Postväsendets forntid. — Postverkens ställning till ... teratur i Sverige. — Svenska Postverkets finanser, åren 1854 och 55. — ... kations-anstalter. — Post-kriminalmål. — Tidningarnes härkomst ur post-

Hellberg utgav åren 1859 och 1860 den första svenska postala tidskriften, *Arkiv i postväsendet.*

därigenom glädja många i hemlandet och även andra länder med intressanta synpunkter på reformer av olika slag i ett verk statt i sjudande utveckling. Tidskriften var från början till slut en enda mans arbete.

Samtidigt kunde Hellberg medarbeta flitigt i svensk tidningspress med artikelserier. Det har antytts att han i detta avseende inte alltid höll sig strängt till fakta. Om det nu verkligen var så, kan detta bero på att han saknade tillfälle till erforderliga studier i arkiv och därför kände sig tvungen att bygga på vad andra författare hävdat genom studier av tysk postlitteratur utöver vad han kunde läsa sig till i brev och tidningar från Sverige.

Jag kan i dagsläget tänka mig hans situation liknande den som gäller nu för dem boende i landsorten, som försöker skriva om större företags utveckling utan tillgång till handlingar i Riksarkivet eller andra centralt förvarade samlingar och utan möjlighet att från källan få del av snabbt inträffande förändringar.

I vårt land inträdde en markant förändring i postbefordran genom det på 1860-talet framväxande järnvägsnätet och samtidiga utbyggande av diligenslinjer som oftast tillfälliga förbindelselänkar. Detta torde ha fött storslagna idéer i Hellbergs tankesätt, något som jag berör längre fram i anslutning till hans agerande, när han fick del av Poststyrelsens cirkulär nr 51 i oktober 1862.

Lokalfrågor och omkostnader

Av det föregående har framgått att Hellbergs företrädare, greve A. R. Wrangel, skötte postgöromålen i anslutning till sin bostad ("ett rum i det av mig bebodda hus"). Med Hellbergs tillträde föranstaltades om en ny postlokal. I ett brev till poststyrelsen den 31 oktober 1856 anmälde Hellberg "att Kungl. Svenska härvarande Postkontoret denna dag inflyttats uti Hamburgs StadtPostHaus, uti den för ändamålet förhyrda lokal".

Detta posthus hade uppförts efter 1842 års storbrand i Hamburg och inrymde alla postförvaltningar som saknade egna posthus, men inte det svenska postkontoret, så länge den svenske residenten ansvarade för postservicen.

I fortsättningen av sitt just citerade brev lämnar Hellberg intressant information om hur de nya lokalerna skulle disponeras och kommer även in på kostnadsfrågan för den genomförda förändringen:

"Jag har avsett och inrett ett rum för brevexpeditionen, ett för arkiv, kassa och räkenskapsföring, ett för kommissarien, ett för brevdragarnas dagliga tjänstgöring samt ett boningsrum för extra postskrivaren och ett för vaktmästaren, enligt Kungl. Styrelsens i juli månad innevarande år meddelad föreskrift, och får ödmjukligen anhålla, att Kungl. Styrelsen nu täckes tillstädja att för dessa rum innanfönster må anskaffas".

I fortsättningen av sitt brev till poststyrelsen den 31 oktober 1866 berättar Hellberg att (den fria Hanse-) staden Hamburg, med

beredvillighet och utan att han begärt detta, hade låtit genomföra en större reparation av den svenska avdelningen i posthuset. Den hade kostat mer än 2.000 mark courant och Hellberg hade inte ens trott sig kunna ifrågasätta att staten Hamburg ville ta på sig utgiften för vissa mindre förändringar. Sådana hade blivit oundvikliga för att lokalen skulle kunna fungera som postkontor, exempelvis inmontering av en postlucka och flyttning av en dörr samt förbättringar efter att några gasrör måst ändras.

Vid ett tillfälle på senhösten 1856 såg sig Hellberg ha anledning att telegrafiskt underrätta poststyrelsen i ett ärende, utgående från att telegramkostnaden skulle belasta postverket. Mot detta anmärkte revisionen. Som ett exempel på en avvikande del av brevinnehållen kan jag inte underlåta att låta mina läsare ta del av en passus i Hellbergs brev den 17 december 1856 till poststyrelsen:

"I avseende på telegrafdepeschen har jag genom Kungl. Styrelsens skrivelse av den 11 dennes emottagit förständigande; och vågar utbedja mig tillåtelsen att, därest för framtiden sådana skulle av mig förmenas nödvändiga och varda avsända, då få de därmed förenade omkostnader själv betala".

Med ett hopp på sju år framåt i tiden vill jag kort ge ytterligare ett par exempel på enklare frågor i den normala verksamheten vid postkontoret i Hamburg.

I ett brev den 2 november 1863 till poststyrelsen åberopade Hellberg tilltagande arbetsmängd och anhöll om tillstånd "att på postverkets bekostnad få anskaffa tvenne brevsorteringsbord med hyllor samt en tidningshylla och ett stämplingsbord, vilka samtliga inventariepersedlar kunna erhållas för ett pris av högst 47 Thaler Hamb. Courant, ävensom att, för belysning av ett ytterligare nödvändigblivet arbetsutrymme, vartill jag nödgas taga i anspråk kontorschefens eget hittillsvarande ämbetsrum, få, på verkets bekostnad, dit inleda gasrör och insätta fyra gasflammor därstädes, vilket av vederbörande mekaniker uppgivits kommer att kosta 35 Thaler."

Skylt som varit uppsatt utanför det svenska postkontoret vid 1800-talets mitt.

Poststyrelsen biföll detta, medan Hellbergs tredje begäran i samma brev om ändrad bokföringsform för gaskostnaderna (ej citerad här) inte kunde accepteras.

I ett brev till poststyrelsen den 13 december 1863 anmälde Hellberg att brevdragaren vid hans kontor Carl Heinrich Christoph Dröge hade avlidit, och hemställde "huruvida och till vilket belopp någon gåva, i form av understöd för en gång, eller begravningshjälp, eller årlig gratifikation, må av Postverkets kassa utgå till förmån för de i torftiga omständigheter efterlevande änkan och tvenne små barnen; vilket vid övriga härvarande Postamten gemenligen sker".

Det var väl naturligt att Hellberg inte ville framstå som ogin vid jämförelse med andra länders postkontor i Hamburg, men poststyrelsen tycktes inte vilja tänka i sådana banor. Ärendet föredrogs den 22 december, då poststyrelsen "ej fann sig kunna något understöd åt avlidne Dröges efterlevande tilldela".

Entusiasm över internationella frågor

Nyåret 1857 tycks Hellberg i stor utsträckning ha ägnat åt studier av handlingar för den tredje tysk-österrikiska postföreningskonferensen, som skulle öppnas den 5 januari och fortgå under sex eller sju veckor. Han redovisar i ett brev, daterat den 1 januari 1857, för poststyrelsen vilka förslag inför

konferensen som han haft tillfälle att komma över och studera och avslutar brevet med följande text: "Skulle det lyckas mig att till fri disposition bekomma något exemplar av dessa handlingar, skall jag hava äran detsamma till Kungl. Styrelsen insända".

Brevet föredrogs i poststyrelsen den 8 januari 1857 och försågs blott med anteckningen "till handlingarna lagd, såsom icke påkallande någon åtgärd f.n."

Man får intrycket av att det intresse som Hellberg tidigt visade för information om europeisk utveckling av postväsendet inte fick något gehör i den svenska poststyrelsen. Det lyser igenom att det ankom inte på honom utan på poststyrelsen att planera för det internationella samarbetet. Även om jag inte funnit något som tyder på att Hellberg erinrat poststyrelsen om planeringen av Pariskonferensen 1863, missade man att sända något ombud dit. Under den konferensen drog man upp vissa grundlinjer för internationell postutväxling, något som i högsta grad låg inom Hellbergs intresseområde.

Brev med innehåll av varjehanda slag, som Hellberg ansåg angelägna att informera poststyrelsen om, är sannolikt läsvärda för posthistoriskt intresserade. Från sin horisont framförde han i olika former långtgående förslag om postreformer i ett för svenska förhållanden alltför tidigt läge. Detta i förening med hans antydan till kritik i brev till poststyrelsen torde ha bidragit till att hans förslag många gånger helt nonchalerades på sätt som jag nämnt ovan om hans brev till poststyrelsen angående 1857 års tysk-österrikiska postföreningskongress. Tiden var inte mogen för någon med alltför stora framtidsvisioner.

Filateli

Studium av brev från Hellberg till poststyrelsen i Stockholm avslöjar ofta Hellbergs vakande öga på många områden. Utan att själv vara filatelist borde jag med stor respekt för dem, som ägnar sig åt denna hobby, akta mig för att ens närma mig hithörande frågor. Men jag känner ändå för att återge ett citat från ett brev i samlingen utgående skrivelser från poststyrelsen. Det är daterat den 2 januari 1860 och åberopar Hellbergs anmälan den 27 december 1859, att han i följd av poststyrelsens brev den 1 december 1859 hade låtit förfärdiga en ny stämpel för "de brev och övriga postförsändelser, vilka skola härifrån (=Hamburg) transitera Danmark".

Denna datumstämpel i rektangelform saknade ordet HAMBURG men hade texten K.S.P.A. på översta raden och bokstaven D på andra raden, uttolkat kungliga svenska postkontoret (via Danmark). I sitt brev den 2 januari 1860 tillägger poststyrelsen:

"Med anledning härav har K. Generalpoststyrelsen velat erinra, att föreskrifterna i K. Generalpoststyrelsens skrivelse den 1 december gäller alla av Postkontoret behandlade, Danmark transiterande postförsändelser, således även dem, som från Sverige till Postkontoret ankomma, helst den särskilda stämplingen huvudsakligast avser från Danska sidan ifrågasatt kontroll däröver, att returnerade brev verkligen transiterat Danmark."

Fråga har uppstått om hur länge den nya stämpeln var i bruk. Curt Haij hade i sin samling ett brev till Uddevalla, stämplat med denna den 14 januari 1860. Han antog att stämpeln började användas utan att Hellberg fått den godkänd av poststyrelsen. En ny togs i bruk efter kort tid och användes till postkontorets indragning. Den var liksom den föregående rektangulär men bar ordet HAMBURG överst och bokstaven D (kursiverad) på stämpelns andra rad efter beteckningen K.S.P.A. Wolfgang Löhrich, i filatelikretsar känd som ledare för en arbetsgrupp inom forskningssällskapet för nordiska stater, uppger i en studie 1987, att den ersättande stämpeln tillverkades i januari 1860 och att det ditintills äldsta kända avtrycket hade gjorts den 1 februari 1860.

Ekonomi

Staden Hamburg var frikostig i förhållandet till det svenska postkontoret. Men Hellberg var ändå inte befriad från ekonomiska problem. Han måste, som nämnts tidigare, vara

Datumstämpel som användes vid det svenska postkontoret i Hamburg på 1860-talet.

beredd att betala telegramkostnader i tjänsten av egna medel. I ett brev till poststyrelsen den 7 oktober 1862 för han en helt annan utgift på tal:

"Vördsammast torde jag få hemställa, om icke Kungl. Styrelsen skulle täckas gunstigt frikalla mig ifrån åläggandet att av egna medel bekosta den för kontorslokalen nödiga gasbelysning, i betraktande av att kontorets anslag till ljus och skrivmaterialier icke omnämner gas och det ej heller mig veterligen, med hänsyn till något annat svenskt postkontor blivit förklarat att med ljus menas gas".

Hellberg ville med ytterligare motiveringar få stöd för sin uppfattning. Han fick börja avföra gaskostnaderna ur anslaget till "byråomkostnader". Möjligen fanns det tjänstemän i poststyrelsen som trodde att han inte gjorde rätt för sig. Ett brev till honom från poststyrelsen den 6 oktober 1862 röjde misstanken att han hade skickat brev utom tjänsten utan att erlägga portot. Angelägen om att visa att misstanken var obefogad skyndade han sig att i sitt svarsbrev "bilägga kontorspersonalens intyg därom, att den under korsband till Postförvaltarna i Sverige expedierade Promemoria om Sveriges utländska postgång blivit ordentligen postbehandlad och riktigt betald före avsändandet".

Han framhöll att något bevis inte behövdes för det omöjliga "att utomlands missbruka svensk fribrevsrätt". Han tillade: "De rätt betydliga kostnader jag iklätt mig i och för bemälte vördsamma Promemoria, hava icke haft annat ändamål än att jag hoppats därmed efter bästa förmåga gagna saken, verket, allmänheten och det kontors rykte och anseende, vars chef jag har den äran att vara".

Svenska järnvägsnätet ger bättre postservice

I poststyrelsens 24 sidor omfattande "Cirkulär till samtlige Postförvaltare i Riket" nr 51, daterat den 23 oktober 1862, redovisades 15 postdiligenslinjer som skulle öppnas med november månads ingång samt tidtabeller för ett 60-tal viktiga postlinjer. I samma cirkulär uppges också hur postbefordringen på järnväg i särskild postkupé samtidigt utsträcks till hela linjen Stockholm-Göteborg, samt att nya postexpeditioner öppnas vid järnvägsstationerna Sparreholm, Katrineholm, Hallsberg, Vretstorp, Finnerödja, Mullsjö och Älmhult med samtidig indragning av postexpeditionerna i Ramundeboda och Slättäng. Cirkuläret omfattar också expeditionsföreskrifter i erforderlig omfattning samt uppgifter (tidtabeller) för järnvägslinjerna Stockholm – Göteborg, Falköping - Mullsjö och Hallsberg – Örebro.

Hellberg förefaller ha blivit närmast lyrisk över att få ta del av nyheterna i cirkuläret. Han slog sig ned vid sin skrivpulpet och avfattade ett brev, som började med följande ord: "Med anledning av det i går hitkomna Cirkuläret Nr 51, daterat den 23 oktober detta år, anhåller undertecknad att få till Kungl. Styrelsen frambära en vördsam lyckönskan och tacksägelse". I brevets fortsättning motiverar han såväl sin lyckönskan som sin tacksägelse.

Lyckönskan avsåg inte bara att styrelsens beslut enligt cirkuläret skulle medföra en "livsform" som skulle innebära en ny epok såväl för svenska postverkets historia som det svenska samhället, nämligen välfärd och förkovran. Det skulle också glädja dem som skulle vara med om att genomföra förändringarna och förbli i åminnelse för samtiden och eftervärlden.

Tacksägelsen betonade han särskilt från sig själv som chef för postkontoret i Hamburg, inte bara därför att reformen med full kraft skulle sträcka sitt välgörande inflytande även till utlandet utan också skulle komma att bereda postkontoret en fastare och mera behaglig ställning i förhållande till dess svenska och utländska korrespondenter.

Detta, menade han, skulle bli en följd av att järnvägs- och diligenspostföringen blev tät och i många fall daglig och skulle kunna göra ångbåtsfarten över Östersjön överflödig. Den nya ordningen skulle befria den svenska postgången till utlandet "dess karaktär av gleshet, opåräknelighet, nyck och ojämnhet".

Han motiverade detta ytterligare med att det i stort sett inte fanns någon korrespondent som inte föredrog "en jämn och daglig, om än något långsammare, postgång långt framför en ojämn, av vind och väder beroende, på glesa veckodagar eller andra intermittenta router förlagd, om än ryckvis något snabbare brevkommunikation".

Han framhöll att förtätad och snabb postgång skulle ge bättre förhållanden för korrespondenter som bodde "i kringliggande trakter" mellan postlinjernas ändpunkter, "ja, sedan Malmöjärnvägen med sina diligensförbindelser blivit färdig, åt hela fäderneslandet".

Hellberg avslutade sitt brev den 6 november 1862 med en anhållan om tillstånd att, utan hinder av äldre föreskrifter, få i det följande gruppera och kartera breven till hemlandet så, som det passade lämpligast efter de nya förhållandena.

Fortsatt god trafik

Det förefaller som om Hellberg satte en ära i att datera sina årsberättelser den 1 januari. Sålunda finner vi detta datum i det 2½ sidor långa brevet till poststyrelsen vid ingången till år 1863, som bl.a. innehåller statistiska uppgifter. Ur dessa återger jag följande:

"Brevantalet har 1862, för Sverige ensamt, varit större än kontorets brevantal var inalles på den tid, då även Norges brevväxling här behandlades. Tidningsantalet har varit större än någonsin förr, till och med större än året 1857, efter vars handels- och penningkris det så betydligen nedgick.

Kassaskåpet i vilket Hellberg förvarade sina handlingar finns numera i Postmuseum.

Till Sverige hemskickades 1862	
brev och korsband	260.041
från Sverige ankommo	186.001
tillsammans	446.042
vilket antal överstiger föregående årets med	54.856 st.
Antalet av tidningsnummer var 1862	199.368
så att antalet postförsändelser inalles utgjort	645.410

eller i medeltal 1.768 stycken dagligen.

Antalet av de från Sverige med Lübecksångbåtar hit adresserade lådbrev, vilka uti Ystad karterats till detta kontor, var 2.004. De lådbrev, som anlände till Lübeck och andra hamnar, utan att i Ystad karteras, hava, enligt förra vanligheten, här utdelats genom Danska konsulatet ...

Allmänna meningen på kontinenten synes vara, att sedan Sverige nu erhållit järnvägar, ansträngningarna för dess utländska postgång böra företrädesvis samlas kring en enda daglig, beräknelig och så mycket möjligt av sjöeventualitets oberoende linje, hela året igenom; även om denna skulle vid vissa tillfällen kunna anses något litet långsammare, än en eller annan glesare och mindre säkert beräknelig, vissa årstider till och med alldeles omöjlig sjöpostförbindelse. Sedan östersjökuststäderna blivit med järnvägen förbundna är den tidsskillnad, som uppstår för en eller annan trakt, så ringa, att den icke anses uppväga fördelen av regelmässighet och lätthet att kontrollera arbetets gång, helst då berörda tidsskillnad, som egentligen endast å själva kusten kan märkas, avtager och alldeles försvinner i den mån adressaten är belägen på avstånd från samma kust. Och enär linjen Sverige-Hamburg är i samma grad gagnande för östra som västra Europa samt hela transatlanten, kommer utan tvivel större delen av den brevväxlande allmänheten att året igenom föredraga denna, även därför att Hamburg, genom sin handel och sitt läge, i större och vidsträcktare grad än någon annan tysk ort, underhåller täta och snabba postkommunikationer med hela den övriga världen. ..."

Även om Hellbergs formuleringskonst knappast kan fira triumfer i det gjorda citatet kan man här inte bortse från hans optimistiska framtidstro. Han kunde inte gärna förutse att han sex år senare skulle hamna på avvecklingsstat såsom en av följderna efter tillkomsten i februari 1869 av postfördraget mellan Sverige och Nordtyska förbundet. Dessförinnan hade han också fått uppleva problemen med och följderna av den översvämning som drabbade Hamburg 1862. Han upplevde också svårigheter med organisation av arbetet, när det stördes av kriget mellan Danmark och Preussen 1864. Innan jag går över till detta, vill jag ge ytterligare några glimtar ur Hellbergs brev.

Saknade frimärken

För filatelister kan det vara av intresse med de reklamationer som inte sällan gjordes över att frimärken hade avlägsnats från vissa brev. Kungliga preussiska generalpostamtet i Berlin anmälde i ett brev till poststyrelsen den 7 april 1863, att bl.a. svenska brev till vissa länder samt brev som returnerats från Frankrike och avlägsna länder hade berövats sina frimärken. Särskilt nämndes brev som berörde Stockholm, Uppsala och Göteborg.

Poststyrelsen begärde den 16 april 1863 förklaring från dessa postkontor. Ur svaret från postmästaren i Uppsala den 22 april 1863 citerar jag följande:

"Då till härvarande postkontor anländer utländska brev och korsbandsförsändelser adresserade till personer, som vägrat utlösa desamma, eller till okända personer och resande, så återsändas desamma, i förra fallet genast eller inom en månad; i senare fallet bliva de överliggande ända till 3 månader, varigenom, enär dessa brev vid skeende efterfrågningar lätteligen skola vara till hands, de varje timme på dagen handhaves, frimärken därigenom lätt kunna rubbas och frånskiljas breven, utan att därå fästes någon uppmärksamhet.

Skulle däremot frimärken å breven vara med vilja borttagna, har jag ej ringaste anledning tro, att detta härstädes blivit begånget."

Postmästaren i Göteborg, Georg Ameen, tillika chef för avdelningen för ankomman-

Till Sverige hemskickades 1862	
brev och korsband	260.041
från Sverige ankommo	186.001
tillsammans	446.042
vilket antal överstiger föregående årets med	54.856 st.
Antalet av tidningsnummer var 1862	199.368
så att antalet postförsändelser inalles utgjort	645.410

eller i medeltal 1.768 stycken dagligen.

Antalet av de från Sverige med Lübecksångbåtar hit adresserade lådbrev, vilka uti Ystad karterats till detta kontor, var 2.004. De lådbrev, som anlände till Lübeck och andra hamnar, utan att i Ystad karteras, hava, enligt förra vanligheten, här utdelats genom Danska konsulatet ...

Allmänna meningen på kontinenten synes vara, att sedan Sverige nu erhållit järnvägar, ansträngningarna för dess utländska postgång böra företrädesvis samlas kring en enda daglig, beräknelig och så mycket möjligt av sjöeventualitets oberoende linje, hela året igenom; även om denna skulle vid vissa tillfällen kunna anses något litet långsammare, än en eller annan glesare och mindre säkert beräknelig, vissa årstider till och med alldeles omöjlig sjöpostförbindelse. Sedan östersjökuststäderna blivit med järnvägen förbundna är den tidsskillnad, som uppstår för en eller annan trakt, så ringa, att den icke anses uppväga fördelen av regelmässighet och lätthet att kontrollera arbetets gång, helst då berörda tidsskillnad, som egentligen endast å själva kusten kan märkas, avtager och alldeles försvinner i den mån adressaten är belägen på avstånd från samma kust. Och enär linjen Sverige-Hamburg är i samma grad gagnande för östra som västra Europa samt hela transatlanten, kommer utan tvivel större delen av den brevväxlande allmänheten att året igenom föredraga denna, även därför att Hamburg, genom sin handel och sitt läge, i större och vidsträcktare grad än någon annan tysk ort, underhåller täta och snabba postkommunikationer med hela den övriga världen. ..."

Även om Hellbergs formuleringskonst knappast kan fira triumfer i det gjorda citatet kan man här inte bortse från hans optimistiska framtidstro. Han kunde inte gärna förutse att han sex år senare skulle hamna på avvecklingsstat såsom en av följderna efter tillkomsten i februari 1869 av postfördraget mellan Sverige och Nordtyska förbundet. Dessförinnan hade han också fått uppleva problemen med och följderna av den översvämning som drabbade Hamburg 1862. Han upplevde också svårigheter med organisation av arbetet, när det stördes av kriget mellan Danmark och Preussen 1864. Innan jag går över till detta, vill jag ge ytterligare några glimtar ur Hellbergs brev.

Saknade frimärken

För filatelister kan det vara av intresse med de reklamationer som inte sällan gjordes över att frimärken hade avlägsnats från vissa brev. Kungliga preussiska generalpostamtet i Berlin anmälde i ett brev till poststyrelsen den 7 april 1863, att bl.a. svenska brev till vissa länder samt brev som returnerats från Frankrike och avlägsna länder hade berövats sina frimärken. Särskilt nämndes brev som berörde Stockholm, Uppsala och Göteborg.

Poststyrelsen begärde den 16 april 1863 förklaring från dessa postkontor. Ur svaret från postmästaren i Uppsala den 22 april 1863 citerar jag följande:

"Då till härvarande postkontor anländer utländska brev och korsbandsförsändelser adresserade till personer, som vägrat utlösa desamma, eller till okända personer och resande, så återsändas desamma, i förra fallet genast eller inom en månad; i senare fallet bliva de överliggande ända till 3 månader, varigenom, enär dessa brev vid skeende efterfrågningar lätteligen skola vara till hands, de varje timme på dagen handhaves, frimärken därigenom lätt kunna rubbas och frånskiljas breven, utan att därå fästes någon uppmärksamhet.

Skulle däremot frimärken å breven vara med vilja borttagna, har jag ej ringaste anledning tro, att detta härstädes blivit begånget."

Postmästaren i Göteborg, Georg Ameen, tillika chef för avdelningen för ankomman-